

ПСИХОЛОГІЯ ГРУП ТА МІЖОСОБОВИХ ВІДНОСИН

О. В. Івачевська

СОЦІАЛЬНІ КОНФЛІКТИ В СІМ'Ї: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ

Обґрунтовано доцільність розгляду сімейних конфліктів як власне соціальних, що дало змогу дослідити їх невідривно від суспільного контексту. Запропоновано теоретичну модель соціальних конфліктів у сім'ї з урахуванням передумов їх виникнення, зокрема соціокультурних особливостей суспільства в цілому, політико-економічної ситуації в державі, соціально-психологічних і біологічних чинників, які, переломлюючись крізь призму особистісних та індивідуально-психологічних особливостей членів сім'ї, проникають у простір сімейних відносин і впливають на формування його унікального рисунку. Виділено основні рівні розгортання соціальних сімейних конфліктів: 1) суспільний (тригери: соціальні суперечності, події в країні, трансформація цінностей тощо); 2) соціально-інституціональний (тригери: складнощі у взаємодії з іншими державними інститутами, порушення прав та обов'язків і т. ін.); 3) соціально-груповий (тригери: внутрішні та зовнішні групові інтеракції тощо); 4) міжособистісний (тригери: соціально-психологічні особливості, статус, ролі подружжя, норми, засвоєні в процесі соціалізації, і т. ін.). Виявлено найбільш актуальні теми конфліктів у сім'ї: матеріальний добробут; світоглядні суперечності; правове забезпечення; релігія; політика; житлові умови; вплив родичів (залежна, співзалежна поведінка); соціально-психологічні особливості, зокрема статус, соціальні ролі, норми (інтроєкти), засвоєні в процесі соціалізації, індивідуальні способи поведінки в конфлікті, ступінь злагодженості, психологічної, матеріальної участі й допомоги тощо. Описано основні умови організації комунікативного простору для конструктивного розв'язання проблем: 1) чітке усвідомлення кожною стороною конфліктної взаємодії власних позицій щодо ключових питань і 2) готовність донести їх до опонентів у максимально доступній, обґрунтованій, діалогічній формі.

Ключові слова: врегулювання конфліктів, комунікативні технології, сімейний конфлікт, соціальний конфлікт, цільовий комунікативний простір.

Постановка проблеми. Попри особливу значущість гармонійних та міцних сімей для держави й суспільства статистика щодо зростання кількості розлучень в Україні протягом останнього часу залишається невтішною. Фахівці погоджуються з тим, що значна частина розлучень так чи так пов'язана з деструктивним характером перебігу й розв'язання сімейних конфліктів. Незважаючи на солідний науково-практичний доробок у царині конфліктології, сім'я часто-густо залишається сам-на-сам

у складних ситуаціях урегулювання гострих суперечностей, оскільки не має потрібних знань, розуміння, навичок конструктивного вирішення конфліктів на всіх рівнях їх розгортання. Такі реалії можуть бути, на нашу думку, наслідком: по-перше, різноманітності підходів до визначення та вивчення сімейних конфліктів, які в психології зводять радше до побутових, не враховуючи суспільний контекст та рівні їх виникнення й перебігу (при цьому фокус дослідницького інтересу зміщується в бік суто психологічних чинників поведінки членів сім'ї в конфлікті, через що залишаються поза увагою соціокультурні, політико-економічні, соціально-психологічні та біологічні його передумови); по-друге, наразі немає зрозумілих й ефективних інструментів урегулювання сімейних конфліктів на всіх рівнях взаємодії (від внутрішньосімейної до взаємодії "сім'я – суспільство"). З огляду на це доцільно було б розширити межі наукового вивчення сімейних конфліктів, розглядаючи їх з урахуванням актуального суспільного контексту, й визначити основні умови конструктивного вирішення проблем, з якими стикається сучасна сім'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виокремлення невирішених частин загальної проблеми. З античних часів і до сьогодні представники різних наукових течій прискіпливо й плідно вивчають природу виникнення, специфіку перебігу конфліктів і пропонують різні способи їх врегулювання, враховуючи особливості суспільного устрою та вектори його розвитку. Наукові пошуки щодо природи і залагодження соціальних конфліктів здійснювали здебільшого вчені-соціологи в загальносуспільному контексті. Традиційно йшлося про крайнє загострення соціальних суперечностей, що виявляються у зіткненні протилежних чи суттєво відмінних інтересів, цілей, цінностей, тенденцій розвитку тощо різних соціальних суб'єктів (індивідів чи спільнот) [1, с. 205]. При цьому ракурси дослідницького осмислення суттєво різняться. Приміром, у працях Ф. Глазла, Е. Мейо, Т. Парсонса соціальний конфлікт характеризується як патологічне, дезінтегруюче, аномальне явище, тоді як К. Боулдінг, Р. Дарендорф, Л. Козер та інші дослідники розглядають його як позитивно-функціональний процес перетворення суспільного життя. Однією ж із перших праць у галузі конфліктології прийнято вважати роботу німецького, а згодом американського психолога Курта Левіна "Вирішення соціальних конфліктів" [3]. Завдяки його дослідницькому ракурсові було подолано протистояння "внутрішнє-зовнішнє" в поясненні передумов соціальної поведінки [4]. Виокремлення психології конфліктів у самостійний напрям пов'язують із науковими працями М. Шеріфа, К. Томаса, М. Дойча, Д. Скотт та ін. Західні фахівці все частіше звертають увагу як на психологічні чинники виникнення соціальних конфліктів, так і на доцільність використання психологічних засобів їх урегулювання.

Наразі науково-практичний доробок учених-психологів у царині сімейних конфліктів та підходів до їх розв'язання важко переоцінити.

Серед ключових дослідників особливостей сімейних конфліктів називають, зокрема, Ю. С. Альошину, О. В. Антонова, Г. Я. Варгу, Т. В. Говоруна, Е. Г. Ейдемільера, О. С. Кочаряна, В. М. Медкова, В. В. Століна, Л. Б. Шнейдера, В. Юстицькіса та ін. І справді, у працях загаданих авторів широко висвітлюються проблеми конструктивної сімейної взаємодії, міжособових конфліктів у сім'ї, кризових явищ та інших складних внутрішньосімейних феноменів, що потребують пильної уваги і науковців, і практиків, і суспільства в цілому. Однак сучасні психологи звертають увагу переважно на міжособистісні, побутові конфлікти в сім'ї та причини їх виникнення, що криються здебільшого в індивідуальних особливостях подружжя, їхній мотиваційній, сексуальній, морально-етичній, ціннісній сферах тощо. Водночас недостатньо висвітленими залишаються соціальні конфлікти в сім'ї, що пов'язані не лише з міжособовим контактуванням, а й із взаємовпливом, взаємопроекцією сім'ї та соціуму в найзагальнішому контексті співбуття.

Мета статті: представити теоретичну модель соціальних конфліктів у сім'ї та проаналізувати їхні особливості з урахуванням ключових передумов розгортання на різних рівнях взаємодії; описати основні умови організації та оптимізації цільового комунікативного простору для врегулювання соціальних конфліктів у сім'ї.

Вклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні очевидно складно замовчувати чи ігнорувати факт загострення соціальних конфліктів майже у всіх сферах життєдіяльності людини: політична ситуація в Україні, економічна нестабільність і, як наслідок, соціальне напруження й інші соціально-психологічні проблеми, нагромаджуючись, загрожують здоров'ю та добробуту кожного члена суспільства і сім'ї як головного його осередку. У сучасних реаліях динамічного розвитку інформаційних, медійних технологій неправильно було б розглядати сім'ю як непроникну систему, захищену від постійного, іноді досить агресивного впливу суспільних дискурсів (законів, подій, ситуацій, настроїв тощо). Повсякчас проектуючи, породжуючи у власному просторі феномени, актуальні для суспільства в цілому, кожна сімейна система стає своєрідним його відображенням у мініятурі, а тому видається неправомірним вивчати сімейні конфлікти під кутом зору виключно міжособової взаємодії в побуті (на кшталт суперечок з приводу індивідуальних особливостей членів сім'ї, їхньої несумісності в різних сферах спільного життя), не враховуючи суспільний контекст. Відповідно засоби, спрямовані на врегулювання сімейних конфліктів, що розглядаються в означеному дослідницькому ракурсі, виявляються недовірними, оскільки часто не враховують глибинні процеси, на перебіг яких впливають загальносуспільні проблеми. Приміром: 1) сімейний конфлікт з приводу "щей" на обід насправді відображає протистояння "двох світів" – Росії та України – й іменується як "зрада"; 2) суперечка по-

дружжя з приводу одягу дружини – зіткнення світоглядів, релігійних суперечностей та ін.; 3) конфлік-ти щодо небажання чоловіка влаштуватися на роботу – результат невідповідності отриманої професії і, як наслідок, знань, навичок та умінь сучасним вимогам ринку праці тощо. Видається очевидним те, що за будь-якою суперечкою подружжя часто приховується справжній особистісний мотив, інтерес, потреба. Однак у наведених прикладах за очевидною причиною конфлікту стоїть реальна соціальна потреба, соціальний інтерес чи вигода, які часто-густо можуть не збігатися з потребами особистості, а скоріше нав'язуватися ззовні. При цьому незадоволення соціальних потреб (у визнанні, належності, соціальному статусі тощо) чи невідповідність соціальним експектаціям сьогодні може відчутно перешкоджати самоактуалізації особистості, її благополуччю в різних сферах життя. Тож кожен член суспільства, зацікавлений в оптимальній взаємодії із соціумом, вимушений щодня долати, окрім соціальних, ще й внутрішні конфлікти. На цьому рівні важливими видаються особистісна та соціальна зрілість, мотивація, локус контролю, рівень самоактуалізації, емоційна стійкість тощо.

Аналізуючи результати дослідження, отримані в ході інтерв'ю та дискусійних бесід із сім'ями, вдалося виокремити, крім внутрішньоособистісного, основні рівні формування соціальних сімейних конфліктів (рис.): 1) міжособистісний – суперечності між членами сім'ї як представниками різних культур, спільнот, груп тощо; 2) соціально-груповий – суперечності між сім'єю та іншими малими соціальними групами в процесі інтеракцій; 3) соціально-інституційний – вищий рівень суперечностей, що виявляється в процесі необхідної взаємодії сім'ї як основного осередку суспільства з іншими соціальними чи державними інститутами; 4) суспільний – найвищий рівень суперечностей між сім'єю та суспільством у цілому, його вимогами, запитами, очікуваннями. Прикладом соціальних конфліктів суспільного рівня можуть слугувати питання правового забезпечення сімей бійців добровольчих батальйонів, а також вимушених переселенців, або ж дискримінація сімей різних етнічних меншин тощо. Ключовими передумовами виникнення сімейних соціальних конфліктів можуть бути соціокультурні особливості суспільства в цілому, політико-економічна ситуація в державі, соціально-психологічні та біологічні чинники, які, переломлюючись крізь призму індивідуально-психологічних особливостей членів сім'ї, проникають у простір сімейних взаємин і неодмінно впливають на формування його унікального рисунку.

Проведення низки дискусійних груп та напівструктурованих інтерв'ю, у яких взяли участь 46 подружніх пар (вік членів подружжя – від 27 до 63 років), дало змогу виявити найбільш актуальні теми гострих конфліктів у сім'ї. Серед них у порядку значущості: матеріальний добробут; світоглядні суперечності; правове забезпечення; релігія; політика;

житлові умови; вплив родичів (залежна, співзалежна поведінка); соціально-психологічні особливості, зокрема статус, соціальні ролі, норми (інт-роекти), засвоєні в процесі соціалізації; індивідуальні способи поведінки в конфлікті; ступінь злагодженості, психологічної і фізичної підтримки та ін.

Очевидно, що найбільш тригерними темами в сім'ях виявилися саме ті, що визнаються болючими в загальнодержавному масштабі, а саме: одвічні теми світоглядних, релігійних суперечностей, правової незахищеності, труднощі в комунікації з різними державними і соціальними інститутами, політична ситуація в країні, воєнний конфлікт, економічна нестабільність, шерег реформ, що тягнуть за собою соціальне напруження в суспільстві, тощо. У сучасному дифузному, а іноді й агресивному інформаційному полі сімейні конфлікти набувають більш глобального характеру.

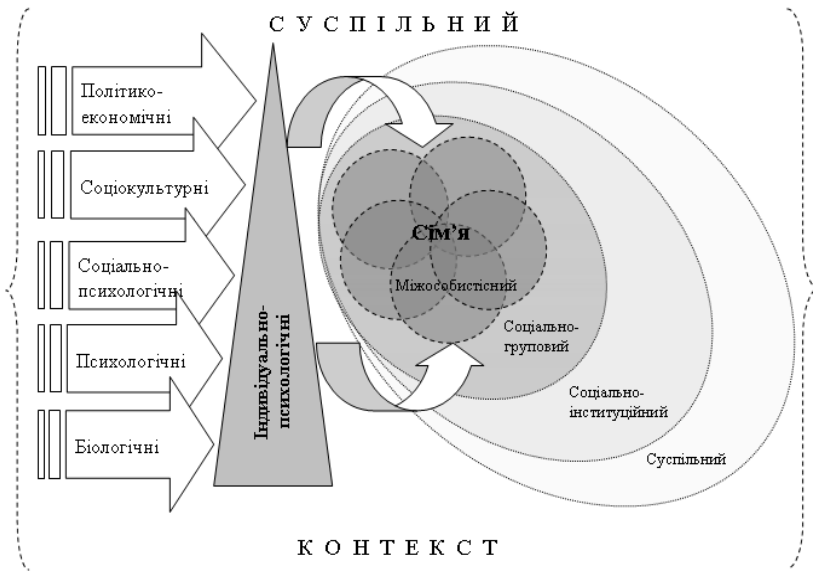

Рис. Теоретична модель соціальних конфліктів у сім'ї та за її участі

Сьогодні на суспільному та соціально-інституційному рівнях розгортання соціальних конфліктів за участі сімей фахівці часто віддають перевагу інформаційним технологіям їх урегулювання. Однак відомі непоодинокі випадки безкомпромісних розлучень подружніх пар через суперечності в поглядах на воєнні дії в Україні, політичні й економічні події, різне ставлення до реформ, безапеляційні рішення, що приймає кожен член подружжя в цій ситуації (наприклад, залишитися на анексованій території чи покинути її), незважаючи на їхню руйнівну дію

на сім'ю, тощо. За таких умов суто інформаційні технології врегулювання соціальних конфліктів у сім'ї часто виявляються неефективними, а подекуди й деструктивними, враховуючи стрімке поширення неправдивих, перекручених, маніпулятивних повідомлень. Більш ефективними нам видаються комунікативні технології, що передбачають передусім створення оптимальних умов взаємодії, за яких стає можливим безпосередній конструктивний контакт сторін. На нашу думку, організація та оптимізація цільового комунікативного простору з метою локалізації конфліктогену та конструктивного вирішення соціального сімейного конфлікту є важливим кроком до переведення дестабілізаційної взаємодії сторін у діалогічне річище. Тут варто визначити основні умови розгортання конструктивного діалогу, без забезпечення яких складно очікувати компромісу чи наближення полярних поглядів, позицій, інтересів сторін до консенсусу. Особливого значення набувають: 1) індивідуально-психологічні особливості членів сім'ї, їхня особистісна та соціальна зрілість, інтелектуальний капітал, високий ступінь толерантності й відкритості до діалогу, а також демократична, діалогічна позиція всіх сторін конфлікту щодо актуальної соціальної проблеми; 2) адекватне оцінювання реальності, співвідношення та своєчасності відстоювання особистих інтересів супроти інтересів, потреб, цінностей інших учасників конфліктної взаємодії та суспільства в цілому, враховуючи актуальну ситуацію, в якій вони наразі перебувають; 3) наявність відповідних можливостей, ресурсів у необхідному для розв'язання проблеми обсязі. При цьому важливо, аби внесок кожної із сторін був значущим й адекватно оціненим, а ресурси були реальними й належно використаними; 4) співвіднесення прийнятих рішень з означеною проблемою, реаліями сьогодення та обсягом ресурсів, що можуть бути виділені для її розв'язання (тут варто уникати зміни фокусу, маніпуляцій, насилля в різних його виявах тощо); 5) адекватне оцінювання відповідності результату очікуванням та його користі для всіх учасників діалогу [2]. Якщо ж забезпечити необхідні умови організації цільового комунікативного простору важко чи взагалі неможливо, краще звернутися до технологій сімейної медіації.

Висновки. Отже, беручи до уваги реалії динамічного розвитку інформаційного суспільства, розглядати сім'ю поза суспільними дискурсами сьогодні неможливо. Відповідно перелік питань щодо сімейних конфліктів та засобів, спрямованих на їх урегулювання, потребує постійного переосмислення.

Перший етап дослідження дав змогу виокремити основні рівні формування соціальних сімейних конфліктів (міжособистісний, соціально-груповий, соціально-інституційний, суспільний), а також з'ясувати, що передумовами виникнення сімейних соціальних конфліктів є зазвичай соціокультурні особливості суспільства в цілому,

політико-економічна ситуація в державі, соціально-психологічні та біологічні чинники, що й лягло в основу представленої теоретичної моделі. Водночас виявилось, що найбільш тригерними в сім'ях є теми світоглядних, релігійних суперечностей, правової незахищеності, труднощі в комунікації з різними державними й соціальними інститутами, політична ситуація в країні, воєнний конфлікт, економічна нестабільність, шерег реформ, що тягнуть за собою соціальне напруження в суспільстві, тощо. Тож у сучасному дифузному й подекуди агресивному інформаційному полі сімейні конфлікти набувають більш глобального характеру. Основними ж умовами переведення соціальних конфліктів у сім'ї в конструктивне річище є чітке усвідомлення кожною стороною конфліктної взаємодії власних позицій з ключових питань та готовність донести їх вівзаві у максимально доступній, обґрунтованій, діалогічній формі.

Представлений у статті підхід до вивчення сімейних конфліктів сприятиме, на нашу думку, більш глибокому розумінню порушеної проблеми і дасть змогу в подальшому не лише системно дослідити специфіку виникнення та перебігу соціальних конфліктів у родині, а й розробити науково-методичні засади конструювання соціально-психологічних технологій їх урегулювання з урахуванням особливостей розвитку інформаційного суспільства.

Література

1. *Вербець В.* Соціологія / В. В. Вербець, О. А. Субот, Т. А. Христюк. – Київ : Кондор, 2009. – 550 с.
2. *Івачевська О.* Соціальний діалог у політичній сфері: ризики неуспішної комунікації / О. В. Івачевська // Проблеми політичної психології : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – Київ : Міленіум, 2015. – Вип. 2 (16). – С. 401–412.
3. *Леви К.* Разрешение социальных конфликтов / Курт Левин. – Санкт-Петербург : Речь, 2000. – 408 с.
4. *Леонов Н.* Конфликтология / Н. Леонов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.koob.pro/leonov/konfliktologiya_hrestomatiya.

References

1. Verbets, V., Subot, O. and Khrystiuk, T. (2009). *Sotsiologhiia* [Sociology]. Kyiv: Kondor Publ. (ukr).
2. Levin, K. (2000). *Razresheniye sotsialnykh konfliktov* [Resolving Social Conflicts] St. Petersburg: Speech Publ. (rus).
3. Leonov, N. (1999). *Konfliktologiya* [Conflictology], http://www.koob.pro/leonov/konfliktologiya_hrestomatiya.
4. Ivachevska, O. (2015). Sotsialnyi dialoh u politychnii sferi: ryzyky neuspishnoi komunikatsii [Social dialogue in the political sphere: the main risks of unsuccessful communication] *Problemy politychnoi psykholohii* [Problems of Political Psychology], 2 (16), 401–412 (ukr).

Ivachevska O. V. Social Conflicts in the Family: Theoretical Model

There was substantiated the expediency of considering family conflicts as social ones, which made it possible to investigate them inseparably from the social context. The theoretical model of social conflicts in the family is proposed, taking into account the preconditions for their occurrence, in particular, the sociocultural features of society as a whole, the political and economic situation in the state, socio-psychological and biological factors, which penetrate the space of family relationships and affects the formation of its unique pattern by refracting through the prism of personal and individual psychological characteristics of the family members. The main levels of social family conflicts are identified: 1) social (triggers: social contradictions, events in the country, transformation of values, etc.); 2) socio-institutional (triggers: difficulties in interaction with other state institutions, violation of rights and obligations, etc.); 3) social-group (triggers: internal and external group interactions, etc.); 4) interpersonal (triggers: socio-psychological peculiarities, status, spouses roles, norms acquired in the process of socialization, etc.). The most actual themes of conflicts in the family are revealed: material well-being; world-view contradictions; legal support; religion; politics; living conditions; influence of relatives (dependent, co-dependent behavior); socio-psychological peculiarities, in particular status, social roles, norms (introjects) acquired in the process of socialization, individual ways of behavior in conflict, degree of coherence, psychological, material participation and assistance, etc. The basic conditions of the organization of the communicative space for a constructive solution of problems are described: 1) a clear awareness of each side of the conflict interaction of their own positions on key issues; and 2) readiness to convey them to the opponents in the most accessible, substantiated, dialogical form.

Key words: conflict resolution, communicative technologies, family conflict, social conflict, target communicative space.

© Івачевська О. В.